

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Швайка Д.М.,
*аспірантка кафедри права
та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0009-0006-7648-3370
e-mail: dashashvajka@gmail.com*

Швайка Д.М. Адміністративно-правовий статус та організаційні засади сектору безпеки і оборони України.

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового статусу та організаційних засад сектору безпеки і оборони України. Визначено, що ефективність державної системи захисту залежить від рівня інституційної організації, розподілу повноважень і своєчасного реагування на виклики. Наголошується на трансформації ключових інституцій під впливом збройної агресії РФ, кібератак, інформаційних загроз, що обумовило необхідність перегляду підходів до управління, впровадження нових механізмів координації та розширення демократичного контролю.

Показано, що сектор безпеки та оборони інтегрує цілий комплекс органів – від Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби до спеціалізованих установ (НАБУ, ДБР, БЕБ) і державних спеціальних служб (СЗР, ГУР МО, УДО, СБУ). Діяльність цих органів ґрунтується на положеннях спеціальних законах, міжнародних зобов'язаннях, що визначає легітимність їхніх рішень.

Розкрито зміст адміністративно-правового статусу як системи прав, обов'язків, гарантій і меж відповідальності. Виокремлено три головні елементи статусу – цільовий компонент (мета, завдання), організаційно-структурний (місце у системі, взаємодія), компетенційний (обсяг повноважень і обов'язків).

Окремо висвітлено місце новостворених інституцій – Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки – у протидії корупції, захисті державних фінансів, упровадженні сучасних підходів до організації правоохоронної діяльності. Розглянуто систему спеціальних служб, функцій у сфері розвідки, захисту критичних об'єктів, контррозвідувальної роботи, забезпечення державного суверенітету.

Наголошується на принциповому значенні узгодженості дій, взаємодії органів, наявності чітких нормативних орієнтирів, що формують єдиний безпековий простір. Виокремлено роль СБУ у протидії тероризму, диверсіям, інформаційним загрозам, забезпеченні стабільності державної системи. Зазначено про значну інтеграцію ЗСУ в єдину вітчизняну систему оборони, впровадження стандартів НАТО, розвиток багаторівневої моделі командування і міжвідомчої взаємодії.

У висновках підкреслено, що підвищення стійкості сектора безпеки й оборони пов'язане з удосконаленням адміністративно-правових засад, розвитком професійної культури публічної служби, підвищенням прозорості, відповідальності, забезпеченням демократичного контролю й адаптації до динамічних загроз. Правовий статус суб'єктів сектору визначає можливість ефективного виконання завдань, забезпечення публічного порядку, захисту суверенітету та інтересів громадян України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, демократичний контроль, інституційна структура, національна безпека, нормативно-правове регулювання, організаційні засади, публічне управління, правоохоронні органи, розподіл повноважень, сектор безпеки і оборони.

Shvaika D.M. Administrative and legal status and organizational principles of the security and defense sector of Ukraine.

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal status and organizational principles of Ukraine's security and defense sector. It is established that the effectiveness of the national protection system depends on the level of institutional organization, distribution of powers, and timely response to threats.

It is demonstrated that the security and defense sector integrate a wide range of bodies from the National Police, National Guard, State Border Guard Service, and State Migration Service to specialized institutions and national special services. The activities of these bodies are based on the Constitution of Ukraine, special laws, and international obligations, which determine the legitimacy of their decisions.

The article reveals the content of the administrative and legal status as a system of rights, duties, guarantees, and limits of responsibility. Three main elements of status are identified: the target component (purpose, objectives), organizational and structural (position in the system, interaction), and competency-based (scope of powers and duties).

The paper pays special attention to the role of newly established institutions the National Anti-Corruption Bureau, State Bureau of Investigation, and Economic Security Bureau in combating corruption, protecting public finances, and implementing modern approaches to law enforcement. The system of special services, their interaction, and their functions in intelligence, protection of critical facilities, counterintelligence, and ensuring state sovereignty are examined in detail.

The significance of coordinated actions, interagency cooperation, and the existence of clear regulatory guidelines that shape a unified security space is emphasized. The role of the Security Service of Ukraine (SSU) in countering terrorism, sabotage, information threats, and maintaining the stability of the state system is highlighted. Considerable attention is also given to the integration of the Armed Forces of Ukraine (AFU) into the national defense system, implementation of NATO standards, development of a multi-level command model, and interagency cooperation. In conclusion, it is emphasized that increasing the resilience of the security and defense sector is associated with improving administrative and legal foundations, developing a professional culture of public service, enhancing transparency and accountability, ensuring democratic oversight, and adapting to dynamic threats.

Key words: administrative and legal status, democratic control, distribution of powers, institutional structure, law enforcement agencies, legal regulation, national security, organizational principles, public administration, security and defense sector.

Постановка проблеми. Дослідження структури системи національного захисту України набуває особливої ваги у сучасних реаліях. Зростання зовнішніх і внутрішніх ризиків вимагає ґрунтовного наукового переосмислення й адаптації механізмів організації безпеки до нових викликів. Ефективність створення й функціонування відповідних інституцій визначає здатність держави реагувати на загрози та гарантувати охорону населення.

Останнім часом відбулися суттєві трансформації у діяльності ключових публічних інституцій. Збройна агресія з боку РФ, кібератаки, інформаційна агресія, а також елементи гібридної війни висувають вимогу до перегляду усталених підходів до управління та координації у сфері безпеки. Україна змушена адаптувати свою оборонну систему як до традиційних, так і до новітніх форм загроз.

Захисні та оборонні структури стають відкритішими до взаємодії з громадським сектором, розширюються практики цивільного контролю, підвищується якість та сталість інформаційної взаємодії. Аналіз організаційної моделі дає змогу визначити базові складові системи, встановити розподіл повноважень і оцінити узгодженість дій суб'єктів. Це, у свою чергу, є основою для вдосконалення законодавчих підходів, підвищення послідовності прийняття управлінських рішень та зміцнення довіри до політики держави у сфері безпеки й оборони.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Питання структури та адміністративно-правового статусу сектору безпеки і оборони України є предметом системного аналізу у сучасній юридичній науці. Значну увагу організаційним аспектам функціонування безпекових інституцій та визначенню їх правового статусу приділено у працях О. Боднарчука, С. Гордієнка, М. Глуха, В. Омельчука, Г. Ситника, М. Стрельбицького, С. Дерев'янків, К. Ізбаша, Д. Рудницького, А. Савкова, В. Смолянюка, М. Стрюка, О. Власюка, К. Возняковської, О. Дзьобань, С. Домбровської, А. Рубана, В. Шведун, а також у дисертаціях В. Безеги, І. Дороніна, В. Копанчука, Ю. Мех, В. Пашинського, С. Пономарьова.

Комплексний аналіз адміністративно-правового статусу й організаційних засад сектору безпеки і оборони в сучасних умовах, із урахуванням впливів воєнної агресії та міжнародних зобов'язань, потребує подальшого наукового опрацювання. Далеко не всі аспекти співвідношення загального і спеціального статусу суб'єктів цього сектору, ефективність реалізації їхніх повноважень у системі оновленого публічного управління отримали належне теоретичне й прикладне висвітлення.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу адміністративно-правового статусу та організаційних засад сектору безпеки і оборони України в умовах сучасних викликів. У роботі поставлено **завдання** визначити ключові елементи правового статусу відповідних органів, окреслити особливості їхньої структури, розкрити зміст повноважень і порядок взаємодії в межах єдиної системи національної безпеки.

Вклад основного матеріалу. Правовий статус є фундаментальною категорією в теорії держави і права, яка визначає положення особи чи організації в системі правовідносин. Його сутність полягає у закріплених законом правах, обов'язках, гарантіях і межах відповідальності суб'єкта. Така сукупність структурних елементів задає юридичні можливості, межі поведінки, сприяє інтеграції в соціально-правовий простір. Він утверджує нормативні приписи й охоплює механізми їхньої реалізації та охорони [1, с. 226–229].

Адміністративно-правовий статус органів публічного управління визначається відповідними нормами Конституції України, положеннями міжнародного та національного законодавства. Зміст і межі їхньої діяльності базується на загальних засадах і процесуальних нормах, включно з приписами Кодексу адміністративного судочинства України. Робота таких інституцій допускається виключно у легальній площині, в межах установлених повноважень. Вихід за ці рамки або відхилення від визначених цілей та завдань становить порушення правових приписів.

У структурі цієї юридичної характеристики науковці виділяють три взаємопов'язані елементи: цільовий компонент, організаційно-структурну складову та компетенцію. Перший визначає мету й завдання, тобто суспільно значущий результат, заради якого створено структура управління. Організаційно-структурна частина охоплює внутрішню побудову, зовнішній вияв і визначає місце в державній системі. Компетенція деталізує обсяг повноважень і обов'язків, необхідних для виконання покладених завдань [2, с. 171–174]. Усі перелічені складові формують індивідуалізацію кожного представника влади. Перевірка правомірності дій чи бездіяльності ведеться через зіставлення з конкретними параметрами. Взаємозв'язок між метою, структурою та компетенцією формують цілісну модель, необхідну для легітимної участі суб'єкта у публічно-правових відносинах.

Сектор безпеки і оборони України є невід'ємною складовою системи національної безпеки, діяльність якої зумовлена складним комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників. У контексті сучасних геополітичних трансформацій, виняткового значення набуває глибоке осмислення правового статусу суб'єктів цього утворення, їхніх повноважень, відповідальності та механізмів взаємодії. Ключовим актом, що визначає парадигму розвитку та діяльності цієї сфери, є Закон України «Про національну безпеку України» [3]. Цей документ чітко задає їхню структуру та встановлює засади демократичного контролю, що має принципове значення для правової держави.

Насамперед доцільно вказати сукупність правоохоронних органів, відповідальних за гарантування суспільної захищеності та підтримання публічного правопорядку. Провідну роль у цій сфері відіграє система МВС України, до складу якої входять Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій і Державна міграційна служба України. Діяльність цих органів спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ.

Національна поліція України займає центральне місце у системі демократичного врядування і гарантуванні внутрішньої безпеки. Її правовий статус визначається Законом України «Про Національну поліцію» [4], а також специфікою виконання посадових завдань у динамічному та нестабільному соціальному середовищі. Ефективність поліції прямо визначає ступінь захищеності, забезпечує охорону основних прав і свобод громадян, а також здатність держави реагувати на загрози від побутових правопорушень до надзвичайних ситуацій.

Не менш важливою є роль інших підрозділів системи МВС України, які суттєво доповнюють загальну архітектуру внутрішньої безпеки. Національна гвардія України виступає ключовим гарантом громадського порядку та стратегічної стабільності, особливо у кризові періоди [5]. Її підрозділи здатні швидко реагувати на масові інциденти, підтримувати громадський спокій під

час надзвичайних подій, здійснювати охорону критично важливих інфраструктурних об'єктів, а також ефективно сприяти ЗСУ в разі прямої зовнішньої загрози. Охорона непорушності державного кордону, що в умовах збройних конфліктів набуває стратегічного значення, покладається на Державну прикордонну службу України [6]. Її працівники здійснюють паспортний і митний контроль у пунктах пропуску, активно протидіють незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, контрабанді.

Злагоджена взаємодія всіх цих інституцій формує єдиний безпековий простір України, у межах якого досягається не лише дотримання правопорядку та боротьба зі злочинністю. Такий підхід сприяє розвитку культури довіри між державою та суспільством, підвищенню правової обізнаності громадян та зміцненню їхньої громадянської відповідальності. Ця координація зусиль є основою для поступового оновлення національної політики у системі внутрішньої стабільності й наближення до новітніх європейських норм правозахисної діяльності та функціонування правоохоронної системи.

За останнє десятиліття спостерігається створення та динамічний розвиток спеціалізованих державних установ в означеній сфері, зокрема Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України. Їхня поява та результативність роботи є відповіддю на нові виклики, пов'язані із запобіганням і протидією корупції, економічними злочинами й зловживаннями з боку посадових осіб вищого рівня.

Створення НАБУ у вигляді незалежного профільного державного суб'єкта, що виконує провідну антикорупційну складову, зумовлене потребою у підвищенні транспарентності та підконтрольності публічної влади. Унікальність інституції полягає у суттєвій автономії, підтриманій особливим порядком добору керівного персоналу, відокремленим бюджетом і законодавчими механізмами підтримки працівників [7]. Така організаційна модель мінімізує вплив на діяльність, створює передумови для об'єктивного та неупередженого функціонування.

До стратегічно важливого представника правоохоронних органів необхідно віднести ДБР. Його призначення полягає в розслідуванні правопорушень, вчинених певними категоріями посадових осіб [8], суддями, військовими, правоохоронцями. Незалежність установи забезпечується низкою організаційно-правових засобів. Йдеться про особливий порядок формування керівництва, автономне фінансування, чітко визначені процедури призначення та звільнення директора, а також соціальні гарантії співробітників.

Організаційна структура бюро включає центральний апарат і сім територіальних управлінь, кожне з яких має статус юридичної особи публічного права [9]. Цей підхід забезпечує гнучкість і самостійність на регіональному рівні, дозволяє охоплювати всі адміністративно-територіальні одиниці України. До кола повноважень входять оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, розшук осіб, які ухиляються від правосуддя, взаємодія з іншими структурами, доступ до інформаційних систем, заходи з повернення незаконно виведених активів. Важливою є також процедура захисту працівників і учасників кримінального процесу.

Ключовим державним органом виконавчої влади, що стоїть на варті фінансової стабільності України, виступає БЕБ. Ця установа ефективно протидіє економічним злочинам, поєднує глибокий аналіз ризиків із повноваженнями досудового розслідування [10]. Така синергія дозволяє завчасно реагувати на вже скоєні правопорушення та працювати на випередження, захищати національні інтереси.

Узагалі правоохоронний блок сектору безпеки і оборони України функціонує як цілісна система протидії злочинності, гарантування прав і свобод громадян, забезпечення публічного порядку й національної безпеки. Його правовий статус визначається суворим дотриманням принципу верховенства права, орієнтацією на права людини, а також підконтрольністю демократичним інституціям. Всі заходи, включно із застосуванням спеціальних засобів, здійснюються на підставі закону та підлягають контролю і фіксації.

Сукупність державних спеціальних служб, зокрема Служба зовнішньої розвідки України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Управління державної охорони України та Служба безпеки України, вирізняється високим рівнем організованості, професіоналізму та здатності протидіяти загрозам національного масштабу. Ці інституції виконують ключові завдання зі збирання й аналізу розвідувальної інформації, протидії загрозам державного суверенітету, захисту важливих об'єктів інфраструктури, гарантування стабільної діяльності органів державної влади.

Розмежування повноважень між цими спецслужбами створює цілісну, узгоджену систему. Кожен державний орган діє в межах власної юрисдикції, забезпечує важливу складову національної безпеки: від моніторингу зовнішніх ризиків і воєнної обстановки до фізичного захисту головних посадовців країни. Така скоординована взаємодія зміцнює здатність держави протистояти гібридним загрозам, терористичним актам, кризовим викликам, зберігати надійність державного управління та захищати стратегічні інтереси України.

У системі внутрішньої безпеки держави провідне місце займає СБУ, яка забезпечує протидію терористичним загрозам, реагує на посягання проти суверенітету й конституційного ладу. Відповідно до положень Законів України «Про національну безпеку України», «Про контррозвідувальну діяльність» [11], «Про Службу безпеки України», діяльність цього державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями охоплює широкий спектр завдань від аналітичних і слідчих до оперативних та превентивних, що дає змогу органічно адаптуватися до змін безпекової ситуації.

На відміну від органів зовнішньої розвідки, контррозвідувальний сектор зосереджений на виявленні та нейтралізації викликів усередині країни. До його компетенції належить боротьба з диверсіями, шпигунством, інформаційними атаками, організованими спробами дестабілізації, антидержавною діяльністю [12]. Особливий акцент робиться на захисті критичних об'єктів, захисті обігу таємної інформації та контролі цифрового простору. Практика останніх років підтверджує здатність підтримувати координацію між центральним апаратом і регіональними підрозділами за складних обставин.

Оборонний інструментарій держави охоплює всі види військових формувань, зокрема сухопутні війська, повітряні й морські сили, сили територіальної оборони, сили спеціальних операцій, військова служба правопорядку, логістичні, медичні та інформаційні підрозділи [13]. Кожен із них виконує власну частину завдань, інтегровану в єдиний оперативний простір. Така система базується на вертикалі командування, що охоплює політичне керівництво держави, стратегічне управління Генеральним штабом та оперативну діяльність командувань. Це дозволяє забезпечувати високу керованість навіть у кризових умовах, підтримувати оперативну мобільність і злагоджену роботу між різними структурами безпеки.

Варто підкреслити, що ЗСУ ефективно інтегровані в загальну архітектуру національної безпеки, активно взаємодіють з усією системою безпекових суб'єктів. Військове командування підтримує зв'язок із розвідувальними підрозділами, СБУ, правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади. Такий міжвідомчий формат співпраці підвищує пристосування оборонної системи до багатовимірних загроз і сприяє реалізації єдиної державної політики через об'єднання інформаційних потоків, стандартизованого аналізу й узгодженого використання ресурсів.

Висновки. Характеристика сектору безпеки й оборони України свідчить про те, що сучасна система національного захисту функціонує в умовах постійно змінного середовища загроз. Її ефективність залежить від структурної злагодженості, чіткого розподілу повноважень і оперативного оновлення нормативного забезпечення. Адміністративна модель поєднує інституційну стабільність із здатністю до адаптації, що забезпечує готовність відповідати на зовнішні й внутрішні виклики.

Ключовим чинником стійкості є відкритість процесів, наявність демократичних механізмів нагляду та активна взаємодія з громадянським суспільством. Значну роль відіграє впровадження провідних стандартів НАТО та ЄС, а також розширення міжнародного безпекового партнерства.

Правовий статус учасників цієї сфери визначається обсягом законодавчих повноважень та ступенем включеності до загальної системи публічного управління. Важливу роль відіграє узгодженість між загальними та спеціальними функціями, що формує підґрунтя правової визначеності, прозорості та відповідальності. Отже, національна система безпеки демонструє орієнтацію на професійний розвиток, технологічне оновлення, що дозволяє державі ефективно реагувати на кризові явища, зберігати базові засади суверенітету та суспільного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.

2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
5. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
6. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
7. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
8. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
9. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
10. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
11. Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>.
12. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
13. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.